

Gdańsk, 10. 06. 2018 r.

dr hab. inż. arch.
Katarzyna Rozmarynowska, prof. nadzw. SSW
80-034 Gdańsk
ul. Dąbrówki 68

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Tytuł pracy: "Cmentarze przy Wielkiej Alei w Gdańsku w latach 1867-1945. Studium z dziejów kultury funeralnej"

Autor: mgr Anna Krüger

Promotor: prof. dr hab. Edmund Kizik

I. FORMALNE PODSTAWY RECENZJI

1. Prośba Pani Profesor dr hab. Anny Paner, Dziekana ds. nauki Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego o sporządzenie recenzji pracy doktorskiej mgr Anny Krüger, z dnia 20 kwietnia 2018 roku, nr pisma L.dz. 55-2/H00000/2018.
2. Ustawa O stopniach i tytułach naukowych z dnia 14 marca 2003 r., Dz. Ustaw Nr 65, poz. 595 z późn. zm.
3. Rozprawa doktorska autorstwa mgr Anny Krüger pt. **"Cmentarze przy Wielkiej Alei w Gdańsku w latach 1867-1945. Studium z dziejów kultury funeralnej"** napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Edmunda Kizika na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego w 2018 roku.

II. PRZEDMIOT RECENZJI

Przedmiotem recenzji jest Rozprawa doktorska autorstwa mgr Anny Krüger pt. **"Cmentarze przy Wielkiej Alei w Gdańsku w latach 1867-1945. Studium z dziejów kultury funeralnej"**, napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Edmunda Kizika na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego w 2018 roku.

Układ pracy

Praca liczy 438 stron. Składa się ze *Wstępu*, *Zakończenia* oraz pięciu rozdziałów. We *Wstępie* (13 s.), znajduje się wyczerpujące omówienie literatury, źródeł i aktualnego stanu

badań. Pierwszy rozdział pt. *Geneza cmentarzy podmiejskich w Europie ze szczególnym uwzględnieniem królestwa Prus i Gdańska* wprowadza w zagadnienie (13 s.). Drugi rozdział pt. *Powstanie i rozwój cmentarzy przy Wielkiej Alei w Gdańsku* (52 s.) pokazuje gdańskie cmentarze w okresie poprzedzającym powstanie cmentarzy przy Wielkiej Alei, opisuje dwa etapy budowy tej nekropolii oraz jej losy w XX wieku, kiedy rodziły się plany jej zamknięcia. Rozdział trzeci pt. *Układ cmentarzy przy Wielkiej Alei* (70 s.) jest poświęcony kompozycji cmentarzy: zasadom ich planowaniu, formom jakie przybierały oraz tworzącym je elementom przestrzennym: układom zieleni, budynkom (domy zarządców, kaplice) oraz elementom małej architektury (ogrodzenia, bramy, studnie i pompy). Następny rozdział, czwarty pt. *Zarządzanie cmentarzami* (47 s.) traktuje o regulaminach cmentarnych, cennikach związanych z pochówkami, zasadach budowy grobowców rodzinnych, warunkach przeprowadzania ekshumacji, zasadach prowadzenia dokumentacji, pracownikach cmentarnych i reklamie pogrzebowej. Kolejny rozdział, piąty pt. *Pogrzeby* (103 s.) – o pogrzebach i towarzyszącym im zwyczajach oraz upamiętnianiu zmarłych. Doktorantka zajmuje się w nim także demografią, pozostającą w ścisłym związku rosnącym zapotrzebowaniem na nowe tereny grzebalne. W rozdziale zatytułowanym *Cmentarny Epilog. Zakończenie* (6 s.) Autorka krótko naświetla losy opisywanych cmentarzy po 1945 roku. Zaraz potem zamieszcza 155 rycin i *Aneks* zawierający 7 tabel oraz *Bibliografię* w podziale na źródła archiwalne (137 poz.), mapy (4 poz.), druki ulotne (6 poz.), źródła drukowane (33 poz.), ważniejszą literaturę przedmiotu (256 poz.) oraz strony internetowe (23 poz.). Dalej znajdują się spisy rycin oraz tabel.

III. UWAGI

Problematyka badawcza

Recenzowana praca doktorska jest efektem wieloletnich zainteresowań Autorki problematyką funeralną, rozpoczętych w 2010 roku praca magisterską poświęconą cmentarzowi św. Katarzyny w Gdańsku a kontynuowanych w licznych artykułach jej autorstwa. Autorka podejmuje w niej ważny dla Gdańska, bardzo ciekawy i słabo rozpoznany temat jakim są dzieje nieistniejących już dzisiaj gdańskich cmentarzy, funkcjonujących w latach 1876-1945 przy Wielkiej Alei, tworzących najważniejszą w tym czasie gdańską nekropolię. Zostaje ona zaprezentowana na tle pozostałych gdańskich cmentarzy i precyzyjnie osadzona w ogólnoeuropejskim nurcie kultury funeralnej. Poza samymi cmentarzami, przedmiotem zainteresowania Doktorantki staje się wszystko, co wiąże się z pochówkami: historia zwyczajów pogrzebowych, prawodawstwo, sprawy administracji cmentarzami, planowanie i formy cmentarzy, ich architektura i zieleń ale także same ceremonie pogrzebowe a nawet moda związana z pochówkami. Dzięki tak szerokiemu podejściu, udaje się Doktorantce ukazać świat nieistniejącej już dzisiaj gdańskiej kultury funeralnej w całej swojej złożoności.

Cele badawcze i metodyka pracy

Ogólnym celem pracy jest wypełnienie luki badawczej jaka istnieje w badaniach historii gdańskich cmentarzy, a szczegółowym, przedstawienie historii cmentarzy przy Wielkiej Alei w kontekście kultury funeralnej Gdańska w XIX wieku i dwudziestolecia międzywojennym. Moim zdaniem cel badań został osiągnięty.

Badania były prowadzone metoda opisową i kwantytatywną a zasadniczy problem badawczy zreferowano w sposób rzeczowo-chronologiczny. Przyjęta przez Autorkę metoda badawcza jest poprawna i odpowiada charakterowi podjętych badań.

Struktura i układ pracy

Struktura pracy jest poprawna i nie budzi większych zastrzeżeń. Układ w podziale na wstęp, pięć rozdziałów i zakończenie jest logiczny i uzasadniony. Nie mniej uważam, że dla logiki wywodu lepiej by było, gdyby podrozdział (5.1) pt. *Kwestie demograficzne w Gdańsku w II połowie XIX wieku i dwudziestolecia międzywojennym* pojawił się już na początku pracy, przed omówieniem zagadnień szczegółowych, ponieważ kwestie demograficzne, oprócz sanitarnych, były jedną z ważniejszych przyczyn dziewiętnastowiecznej reformy cmentarzy. Przeniesienie tego rozdziału do krótkiego, bo liczącego zaledwie 13 stron rozdziału pierwszego, moim zdaniem, poprawiłoby konstrukcję pracy - sprawiło, że długość wszystkich pięciu rozdziałów byłaby bardziej zrównoważona.

Uważam, że tytuł trzeciego rozdziału *Układ cmentarzy przy Wielkiej Alei* nie precyzyjnie określa jego tematykę. Może lepiej byłoby użyć sformułowania *układ kompozycyjny* lub *układ przestrzenny*?

Szkoda, że w rozdziale kończącym pracę pt. *Cmentarny Epilog Zakończenie* Autorka opisała jedynie losy cmentarzy przy Wielkiej Alei po 1945 roku. Moim zdaniem, zabrakło tu krótkiego syntetycznego podsumowania badań, zawierającego najistotniejsze dane dotyczące całej nekropolii, drobiazgowo wcześniej opisanych.

Styl, język i poprawność użytych pojęć i terminów

Praca jest napisana poprawnym, komunikatywnym językiem i charakteryzuje się dużą dbałością o poprawność stylistyczną. Narracja jest prowadzona logicznie, w sposób ciągły. Przyjęta terminologia jest prawidłowa.

Czytelność wywodu.

Wywód jest jasny, logiczny i precyzyjny. Autorka rygorystycznie przestrzega dyscypliny wypowiedzi. Bardzo sprawnie, w przejrzysty sposób wprowadza w zagadnienie, po czym płynnie przeprowadza przez wszystkie wątki tematyczne tak, że bez trudu podąża się za jej myślą. Pomimo nagromadzenia olbrzymiej liczby szczegółowych informacji, praca jest czytelna, na co duży wpływ ma także to, że Autorce udało się uniknąć negatywnych cech hermetycznego języka naukowego, tzw. "żargonu naukowego". Szkoda tylko, że szczegółowych danych dotyczących cmentarzy nie udało się umieścić w zbiorczych tabelach, mogących ułatwić porównanie poszczególnych obiektów pomiędzy sobą.

Ilustracje

Zamieszczone w Rozprawie ilustracje są starannie dobrane i dobrze opisane. Odnoszą się bezpośrednio do poruszanych zagadnień, pomagają podążać za myślą Autorki i pozwalają lepiej zrozumieć jej intencje. Dotyczą jednak wyłącznie gdańskich cmentarzy. Tymczasem w rozprawie znajdują się też szczegółowe charakterystyki cmentarzy europejskich, bardzo istotnych dla jasności wyводу. Bez ilustracji, wyłącznie na podstawie opisu, trudno je sobie wyobrazić a tym samym porównać ich wygląd z przykładami gdańskimi. Przy publikacji pracy, a z pewnością będzie ona publikowana, sugerowałabym uzupełnienie części ilustracyjnej poprzez dołączenie planów choćby tych najważniejszych, modelowych cmentarzy europejskich, np.: paryskiego cmentarza *Père-Lachaise* (1804), magdeburskiego Nordfriedhof (1827) czy hamburskiego Ohlsdorf (1879).

Z oczywistych powodów zamieszczone w pracy ilustracje pokazują tylko to, co udało się Autorce odnaleźć. Najczęściej są to tylko niewielkie fragmenty opisywanych nekropolii, np. narys cmentarza lub nawet tylko jego fragment. Rodzi to u czytelnika potrzebę zlokalizowania w przestrzeni pokazanego na ilustracji fragmentu, odniesienia go do zewnętrznego kontekstu przestrzennego. Moim zdaniem, wśród ilustracji zabrakło planu, przedstawiającego całą nekropolię - wszystkich cmentarzy przy Wielkiej Alei wraz z ich najbliższym otoczeniem, który umożliwiłby identyfikację położenia opisywanych cmentarzy wobec siebie i osadzenie ich w przestrzeni miejskiej.

Szkoda też, że ilustracje nie są wplecione w główny tekst rozprawy a zamieszczone na końcu, ponieważ zmusza to czytelnika do wertowania stron w poszukiwaniu stosownej ilustracji, a to przerywa ciągłość wyводу.

Wszystkie zamieszczone w rozprawie ryciny **przedstawiają bardzo dużą wartość dokumentalną**. Są to na ogół kopie archiwalnych planów, projektów, rysunków i fragmentów gazet. W wielu przypadkach nieznanych, nigdy nie publikowanych i trudno dostępnych. Bardzo cenne są także współczesne fotografie Autorki, pokazujące relikty nieistniejących już cmentarzy.

Materiały źródłowe i literatura

Praca jest bardzo starannie udokumentowana. Jej podstawą źródłową są bogate materiały archiwalne pozyskane dzięki długoletnim kwerendom prowadzonym przez Autorkę w archiwach gdańskich i niemieckich. Spis wykorzystanych materiałów źródłowych umieszczony jest w *Bibliografii*. Są wśród nich źródła archiwalne (137 poz.), mapy (4 poz.), druki ulotne (6 poz.) i źródła drukowane (33 poz.). Materiały źródłowe uzupełnia starannie dobrana i przestudiowana literatura (256 poz.). Autorka korzystała również z informacji znajdujących się na stronach internetowych (23 poz.). Wszystkie pozycje bibliograficzne są ściśle tematycznie związane z tematem rozprawy.

Odniesienia do literatury, w postaci tradycyjnych przypisów znajdują się na dole strony (931 poz.). Przypisy numerowane są w systemie ciągłym. Ich konstrukcja jest poprawna.

Redakcja

Praca została bardzo starannie zredagowana. Tylko z rzadka zdarzają się pomyłki, głównie w nazwiskach i nazwach obcego pochodzenia, polegające na zastosowaniu polskich znaków zamiast stosownych dla danego języka (niemieckie umlauty i francuskie akcenty) lub są to literówki. Czasami myślnik występuje zamiast łącznika. Są to drobne niedoskonałości, które w żaden sposób nie rzutują na olbrzymią wartość merytoryczną pracy. Ze względu na dużą wartość pracy i nagromadzenie w niej olbrzymiego materiału faktograficznego, przy jej publikacji sugerowałabym dodanie indeksów.

IV. OCENA PRACY

Autorka dysertacji bierze na warsztat historię cmentarzy, które istniały po obu stronach Wielkiej Alei do połowy XX. wieku. Wydobywa z zapomnienia nie tylko dzieje gdańskich cmentarzy ale także związaną z pochówkami obyczajowość. Głęboko wnika w przyczyny zachodzących w niej w XVIII i XIX wieku zmian. Odkrywa, pokazuje i przybliża dziewiętnastowieczną kulturę funeralną we wszystkich możliwych aspektach i perspektywach. Przedstawia ją na szerszym europejskim tle, co daje możliwość obiektywnego oglądu gdańskiego dziedzictwa. Zajmuje się nie tylko wydarzeniami związanymi z dziejami cmentarzy ale również zmieniającymi się w czasie formami ich układów przestrzennych wraz z budującymi je nasadzeniami zieleni i obiektami architektonicznymi. W rezultacie otrzymujemy pełny obraz opisywanego zagadnienia.

Z punktu widzenia czytelnika zainteresowanego kulturą sepulkralną, niezwykle cenne jest zebranie w jednym miejscu złożonych i zmieniających się w czasie zagadnień prawnych związanych z zakładaniem i zarządzaniem cmentarzami, co daje pełny obraz zmian zachodzących w tej dziedzinie w Gdańsku w objętym badaniami okresie. Na duże uznanie zasługuje sprawność z jaką Doktorantka porusza się po literaturze i niezwykle obszernym materiale źródłowym, co dowodzi bardzo dobrego opanowania warsztatu naukowego. Dokumentowanie przedstawionych w pracy faktów w żaden sposób nie przerywa ciągłości wywodu, a czytelnik z łatwością trafia do opisu źródłowego.

W części ilustracyjnej Autorka zamieszcza szereg niepublikowanych dotąd materiałów archiwalnych, które uzupełnia fotografiami własnego autorstwa. Prezentuje plany cmentarzy, projekty budynków, nagrobków, obiektów małej architektury a także reklamy związane z pochówkami, z modą pogrzebowa włącznie, które ukazywały się w gdańskiej prasie.

Warto zwrócić uwagę na bardzo dużą wartość poznawczą pracy oraz jej przydatność, ponieważ może mieć ona wartość praktyczną i służyć jako pomocne narzędzie wszystkim, którzy zawodowo mają do czynienia z zabytkowymi cmentarzami - architektom, architektom krajobrazu, urbanistom, historykom sztuki, konserwatorom zabytków, planistom przestrzennym a także urzędnikom miejskim, od których często zależy los tego, co po nich pozostało. Merytoryczną wartość Rozprawy trudno jest przecenić. Jest ona oryginalnym, znaczącym wkładem w historię gdańskiej kultury sepulkralnej oraz, przy okazji, także w

historię sztuki ogrodowej. Z pewnością będzie ona dobrym punktem wyjścia do dalszych badań naukowych.

Pracę czyta się z olbrzymim zainteresowaniem. Uważam, że po drobnych poprawkach redakcyjnych powinna zostać opublikowana, co przyczyni się do spopularyzowania wiedzy o gdańskich cmentarzach oraz pomoże w ochronie ich pozostałości. Zwróci także uwagę na inne zapomniane cmentarze, także te, położone poza obszarem objętym badaniami oraz na kulturę funeralną, która dzisiaj, tak samo jak w XIX wieku, w związku z gwałtownymi przemianami cywilizacyjnymi ulega znacznym zmianom.

Doktorantka wykazała się bardzo dużą wiedzą ogólną, dojrzałością i doskonałym opanowaniem warsztatu naukowego; udowodniła, że potrafi wykorzystywać zdobyte wiadomości do samodzielnego formułowania i rozwiązywania problemów badawczych.

Przedstawiona do recenzji praca autorstwa Pani mgr Anny Krüger wyróżnia się zarówno pod względem merytorycznym jak i formalnym. Oceniam ją bardzo wysoko i wnioskuję o jej wyróżnienie.

V. KONKLUZJA

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. O stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (art. 13), Dz. Ustaw Nr 65, poz. 595 z późn. zm. , rozprawa doktorska „...powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne dokonanie artystyczne oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej”. Analiza recenzowanej pracy pozwala stwierdzić, iż, wszystkie wymagane warunki zostały spełnione.

Stwierdzam, że praca doktorska pt. "Cmentarze przy Wielkiej Alei w Gdańsku w latach 1867-1945. Studium z dziejów kultury funeralnej" autorstwa Pani mgr Anny Krüger, napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Edmunda Kizika spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

